

Joan Comas Camps i els seus estudis pedagògics a Ginebra pensionats per la JAE¹

Joan Comas Camps and his pedagogical studies in Geneva funded by the BAS

Francesca Comas Rubí

xisca.comas@uib.es

Universitat de les Illes Balears (Espanya)

Bernat Sureda Garcia

bernat.sureda@uib.es

Universitat de les Illes Balears (Espanya)

Data de recepció de l'original: octubre de 2012

Data d'acceptació: gener de 2013

RESUM

L'activisme pedagògic, en els seus diferents nivells –escoles noves, mètodes actius, psicologia i pedagogia experimental, psicoanàlisi, etc.–, va ser el tema d'estudi de l'inspector de primer ensenyament Joan Comas Camps durant els dos anys que es va formar a Suïssa gràcies a una beca que li va concedir la Junta per a l'Ampliació d'Estudis

¹ Una primera versió, fins ara inèdita, d'aquest article fou presentada a la International Standing Conference for the History of Education (ISCHE), celebrada a Ginebra (Suïssa) l'any 2004. La revisió actual s'ha fet gràcies a la informació obtinguda en el marc del projecte de recerca titulat «Inventario y estudio de las colecciones de fuentes fotográficas para la historia de la educación en Mallorca (1939-1990)», EDU2011-23831, finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació en el marc del Pla nacional R+D+I 2008-2011. Els autors d'aquest article són membres del grup d'estudis d'Història de l'Educació (Universitat de les Illes Balears), grup de recerca competitiu que ha rebut el patrocini de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears, de la Unió Europea i dels fons FEDER.

(JAE). Els coneixements adquirits tant a la Universitat de Ginebra com a l'Institut J. J. Rousseau no només van completar la seva formació, sinó que li van permetre dur a terme una important tasca de difusió a Espanya. Precedides per uns breus apunts biogràfics, la seva formació a Ginebra i també les aportacions a la nostra pedagogia derivades d'aquesta són l'objecte d'anàlisi d'aquest article, que pretén, a més d'aportar informació fins ara inèdita sobre un dels nostres inspectors de primer ensenyament més rellevants del primer terç del segle XX, evidenciar, un cop més, el potencial i les possibilitats que hauria pogut tenir la pedagogia espanyola si no hagués patit el daltabaix de la guerra de 1936 i el retrocés de les posteriors dècades de dictadura franquista.

PARAULES CLAU: Joan Comas Camps, renovació educativa, Junta per a l'Ampliació d'Estudis, Institut J. J. Rousseau.

ABSTRACT

Pedagogic activism, at its different levels –new schools, active methods, experimental psychology and pedagogy, psychoanalysis, etc.– was the subject of study of the primary education inspector Joan Comas Camps during the two years he studied in Switzerland through a grant he was awarded by the BAS (Board for Advanced Studies). The knowledge acquired both at the University of Geneva and the J. J. Rousseau Institute not only completed his education, but also enabled him to carry out an important task of dissemination in Spain. Preceded by a few brief biographical pointers, his education in Geneva along with his contributions to our pedagogy arising from this are the object of analysis of this article which aims, as well as providing hitherto unpublished information on one of our most relevant primary education inspectors in the first third of the 20th century, to demonstrate, yet again, the potential and possibilities the Spanish pedagogy could have had, had it not suffered the upheaval of the war in 1936 and the setback of the subsequent decades of the Franco dictatorship.

KEY WORDS: Joan Comas Camps, educational renewal, Board for Advanced Studies, J. J. Rousseau Institute.

RESUMEN

El activismo pedagógico, en sus diferentes niveles –escuelas nuevas, métodos activos, psicología y pedagogía experimental, psicoanálisis, etc.–, fue el tema de estudio del ins-

pector de primera enseñanza Joan Comas Camps durante los dos años que se formó en Suiza gracias a una beca que le concedió la JAE (Junta para la Ampliación de Estudios). Los conocimientos adquiridos tanto en la Universidad de Ginebra como en el Instituto J. J. Rousseau no sólo completaron su formación, sino que le permitieron llevar a cabo una importante tarea de difusión en España. Precedidas por unos breves apuntes biográficos, su formación en Ginebra y también las aportaciones a nuestra pedagogía derivadas de ella son el objeto de análisis de este artículo, que pretende, además de aportar información hasta ahora inédita sobre uno de nuestros inspectores de primera enseñanza más relevantes del primer tercio del siglo XX, evidenciar, una vez más, el potencial y las posibilidades que habría podido tener la pedagogía española de no haber sufrido el descalabro de la guerra de 1936 y el retroceso de las posteriores décadas de dictadura franquista.

PALABRAS CLAVE: Joan Comas Camps, renovación educativa, Junta para la Ampliación de Estudios, Instituto J. J. Rousseau.

1. INTRODUCCIÓ

La Junta per a l'Ampliació d'Estudis i Investigacions Científiques (JAE), coneguda vulgarment com a «Junta de pensions» durant el primer terç del segle XX, entre altres tasques per incentivar la recerca tant dintre com fora d'Espanya, concedí nombroses beques per ampliar estudis a l'estranger. Destinades al personal d'establiments i centres dependents del Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts. Es concediren al voltant de mil cinc-cents pensions al llarg de les tres dècades de vida de la Junta, destinades als més diversos àmbits d'estudi, de les quals aproximadament un 30% foren per a professionals de l'educació (mestres, professors de Normals i inspectors de primera ensenyança).²

² La JAE era un organisme jurídic ministerial de clara influència institucionista creat per Reial decret d'11 de gener de 1907. El seu màxim objectiu era la regeneració i modernització d'Espanya, i per aconseguir-ho potencià com a estratègia una política de beques, delegacions i missions a l'estranger. Des de la seva creació fins que es va dissoldre a inicis de la Guerra Civil, la JAE concedia milers de beques (pensions) a estudiants i professionals de les més diverses disciplines perquè ampliessin estudis a l'estranger. D'entre aquests, els professionals de l'àmbit de l'ensenyança primària (professors de normals, mestres i inspectors) foren els més nombrosos. Sobre les pensions en Pedagogia són ja clàssics els treballs de la professora Teresa Marín: MARÍN ECED, Teresa. *La renovación pedagógica en España (1907-1936): Los pensionados en Pedagogía por la Junta para Ampliación de Estudios*. Madrid: CSIC, 1990; MARÍN ECED, Teresa. *Innovadores de la educación en España*. Cuenca: Universidad de Castilla - La Mancha, 1991. Amb motiu de la celebració del centenari de la creació de la Junta es publicaren nombrosos estudis, que aportaren més informació sobre aquesta institució i el seu protagonisme en el moviment de renovació pedagògica del primer terç del segle XX. Vegeu, per exemple, el número extraordinari de 2007 de la *Revista de Educación*, coordinat per Antonio Viñao.

Joan Comas Camps fou un d'aquests pensionats. El pedagog menorquí, inspector de primera ensenyança, va tenir la possibilitat d'ampliar estudis a Ginebra gràcies a l'ajut de la JAE. A la ciutat Suïssa conegué especialistes de renom com Bovet, Piaget, Claparède o Dottrens, que l'acostaren al moviment de l'escola nova i a la renovació pedagògica en general. Tornant a Espanya amb estudis acreditats tant per la Universitat de Ginebra com per l'Institut J. J. Rousseau, Joan dugué a terme una extraordinària tasca professional, no només com a inspector, sinó també, i sobretot, com a divulgador arreu de l'Estat espanyol dels coneixements adquirits a Ginebra. Moltes de les seves publicacions, entre llibres, articles i traduccions, tingueren una gran difusió. Per aquest motiu, considerem que una anàlisi dels seus estudis a Ginebra com a pensionat per la JAE, així com de la difusió posterior del que havia après, pot resultar d'interès per completar el que coneixem fins ara del que fou el moviment de renovació pedagògica, així com per reforçar, a partir d'un cas concret, la idea ja exposada per Gómez i Morante amb anterioritat de la conversió, durant el primer terç del segle XX, dels inspectors en agents innovadors i difusors de les noves idees.³

En aquest article, fet un esbós biogràfic i professional, presentem una anàlisi dels estudis realitzats per Joan Comas a Ginebra pensionat per la JAE, tot fent servir la documentació que es guarda a l'arxiu de la mateixa Junta, així com una aproximació a les aportacions que, arran dels coneixements adquirits a Suïssa, féu al coneixement pedagògic a través de les seves publicacions, de gran difusió arreu de l'Estat espanyol.

2. APUNTS BIOGRÀFICS

A través de diverses publicacions, així com del seu expedient guardat a l'Arxiu General de l'Administració,⁴ podem aproximar-nos a la vida i tasca

³ Vegeu: GÓMEZ, Alberto Luis; ROMERO MORANTE, Jesús. «Las comisiones de instrucción primaria, el cuerpo de inspectores y la difusión de innovaciones educativas en la formación práctico-teórica del profesorado», *Avances en Supervisión Educativa*, 4 (maig 2006), pàg. 1-14.

⁴ Vegeu: *Expedient de Juan Comas Camps*, capsa 17.744 de la secció Educació i Ciència, de l'Arxiu General de l'Administració.

professional de Joan Comas Camps.⁵ Pedagóg i antropòleg, la seva vida i obra es veuria determinada, com tantes altres, per la guerra del 36, que l'allunyà del seu país per sempre més, com passà també amb la seva germana Margarida.

Joan Comas va néixer a Alaior (Menorca) el 23 de gener de l'any 1900.⁶ Fill del mestre mallorquí Gabriel Comas Ribas i germà de la pedagoga i científica Margarida Comas, va viure l'ambient del magisteri des de ben petit. Passà els primers anys de la seva vida a Alaior, fins que l'any 1906 la família Comas Camps es traslladà a Mallorca i s'instal·laren al barri de Santa Catalina de Palma, on exerciria de mestre el seu pare.

Va estudiar a l'Institut Balear i a l'Escola Normal de Palma, i obtingué el títol de batxiller i de mestre elemental el 1917. Entre 1918 i 1921 es va formar per ser inspector de primer ensenyament a l'Escola d'Estudis Superiors del Magisteri de Madrid: visqué a la Residència d'Estudiants, on entraria en contacte amb els ambients institucionistes que tant influïrien en la seva vida personal i professional posterior. Va ser durant aquests anys que va conèixer la que seria la seva primera esposa, Regina Lago. D'aquesta època són les primeres influències que Joan Comas va rebre sobre l'antropologia, ciència a la qual es dedicà durant la seva vida a l'exili. Destaca Hernández Mora, al seu llibre sobre Joan Comas, l'impacte que causaren sobre el jove estudiant les classes del professor Luis de Hoyos Sanz, responsable de l'assignatura de fisiologia i higiene escolar a l'Escola d'Estudis Superiors del Magisteri. De Hoyos, naturalista i antropòleg, engrescà Joan Comas en l'especialització en ciències naturals durant els tres anys d'estudis a Madrid, fins al punt que decidí estudiar la llicenciatura de ciències. Però també exercí una influència decisiva en futurs estudis sobre l'antropologia que realitzà fora d'Espanya, i que el portaren,

⁵ Sobre Joan Comas s'han publicat diversos treballs, tot i que manca fer-ne una anàlisi biogràfica i professional més completa i exhaustiva. Amb motiu dels homenatges que li han retut tant a Mèxic com a Alaior (Menorca), s'han publicat alguns estudis sobre la seva vida i obra, dels quals podem destacar: *Homenaje a Juan Comas en su 65 aniversario*. México, 1965; HERNÁNDEZ MORA, J. *El doctor Juan Comas Camps, investigador emérito de la Universidad de México*. Maó: Cardona tipo offset, 1976; HERNÁNDEZ MORA, J. «Breve noticia biográfica del doctor Comas Camps». *Programa de Fiestas Patronales, Ayuntamiento de Alayor*, agost de 1978; HERNÁNDEZ MORA, J. et al. *In Memoriam Juan Comas Camps (1900-1979)*. Madrid: José Alcina Franch editor, 1979; OLIVER JAUME, Jaime. *Joan Comas i la política educativa de la Segona República (1936-1939)*. Palma de Mallorca: Servei de Publicacions de la Universitat de les Illes Balears, 1985; ALZINA, P.; MANTECÓN, M. *Joan Comas Camps, de pedagog a antropòleg*. Menorca: Institut d'Estudis Menorquins, Consell Insular de Menorca, 2001.

⁶ Vegeu: «Certificado de nacimiento de Juan Comas Camps, Alayor 12 de mayo de 1920». 2 folis, manuscrits, sense numerar, signat per M. Pons (Registre Civil d'Alaior), *Expedient de Juan Comas Camps...*, *Op. cit.*

durant l'exili a Mèxic, a dedicar-s'hi per complet: es tancà així la seva primera època com a inspector.⁷

Acabats aquests estudis va iniciar la llicenciatura en Ciències Naturals a la Universitat de Barcelona, la continuà a La Laguna i Madrid –determinat per les seves destinacions laborals com a inspector– i l'acabà l'any 1930 a Ginebra. El motiu pel qual va acabar la llicenciatura a Suïssa és que entre 1928 i 1929 va poder gaudir, per primer cop –ja havia estat pensionat l'any 1921, però va haver de renunciar a la situació perquè fou cridat a files al Marroc–, d'una pensió per realitzar estudis pedagògics a l'Institut J. J. Rousseau de Ginebra, i visitar, alhora, escoles noves suïsses, pensió que ajornà, en forma de consideració de pensionat, entre finals de 1929 i 1930.

La seva vida professional havia començat tot just acabats els estudis a l'Escola d'Estudis Superiors del Magisteri de Madrid, l'any 1921, on havia fet l'especialitat d'Inspecció de primer ensenyament. La seva primera destinació fou Girona, on treballà des de 1921 fins a 1924, tot i que amb interrupcions provocades pel conflicte del Marroc, on va haver de desplaçar-se en servei militar. L'any 1924 passà a ocupar la plaça d'inspector de primer ensenyament a Santa Cruz de Tenerife, on es pogué dedicar de ple a la seva tasca com a inspector. Allà creà, sense ajut estatal, un Museu Pedagògic que arribà a tenir una excel·lent dotació (biblioteca per a mestres i alumnes, aparells de projecció, etc.).⁸ A les Canàries occidentals hi va estar tres anys, ja que el 1927 va ser destinat a la província de Lugo, on estaria fins a 1932, any en què va aconseguir, després d'uns quants mesos a Segòvia, una cobejada plaça a Madrid. A la capital va entrar a formar part de les elits de la Inspecció a Espanya, i assumí ràpidament encàrrecs ministerials del Govern republicà. L'any 1933 fou nomenat assessor tècnic i inspector dels serveis a l'estranger de la Junta de Relacions Culturals del Ministeri d'Estat, Junta de la qual arribà a ser secretari l'any 1938.

Treballant per al Ministeri com a assessor, li foren encarregades diverses empreses d'alta responsabilitat, com l'organització d'un orfenat l'any 1936 (començada la guerra), la inspecció de les classes espanyoles a l'estranger o l'assessorament tècnic en relacions culturals a finals de 1936. En plena Guerra Civil, sempre al costat del Govern legítim de la República, fou nomenat delegat d'Espanya per a la infància evacuada, amb residència a París. També arribà

⁷ Vegeu: HERNÁNDEZ MORA, J. *El doctor Juan Comas Camps, investigador emérito de la Universidad de México...*, *Op. cit.*

⁸ FERRAZ LORENZO, Manuel. «Juan Comas Camps y su intensa labor de renovación pedagógica en las Canarias occidentales (1924-1927)», *Bordón* [Madrid], 60, I (2008), pàg. 23-40.

a ser president de la comissió de coordinació per a l'assistència a la infància evacuada de Catalunya, i, fins i tot, secretari general de la Direcció General de Primera Ensenyança. L'any 1938 es disposà que fos agregat primer del Departament de la Subsecretaria de Propaganda. Però la resistència republicana s'enfonsava irremeiablement.

El dia 9 de febrer de 1939, com consta en totes les biografies sobre Joan Comas, amb el que portava a sobre, va travessar la frontera camí d'un exili que no s'acabaria mai. Amb bona lògica, ja que hi tenia molts de contactes, la seva primera destinació fou Suïssa. A Ginebra acabà el doctorat i defensà la seva tesi sobre antropologia aquell mateix any. Un cop aconseguit aquest propòsit, però, es traslladà a Mèxic, on passà la resta de la seva vida.

La Guerra Civil suposà un canvi radical en la vida i la carrera professional del doctor Comas. A partir del 39 no es tornà a dedicar a la investigació pedagògica, sinó a l'antropologia —investigà i impartí docència sobre antropologia en diverses institucions educatives com escoles normals, instituts d'antropologia, etc.—, i es convertí en un referent a tot Sud-amèrica, continent que l'acollí com a segona pàtria. La seva tasca en l'antropologia fou molt fecunda i donà peu a nombroses publicacions que no esmentarem aquí, puix que no és l'aspecte de la seva vida i obra que ens interessa en aquest treball, fins al punt que fou nomenat investigador emèrit de la Universitat de Mèxic, com ja s'ha dit.

A la seva Menorca nadiua sols hi retornà moltes dècades més tard, concretament l'any 1963, com a ciutadà anònim. Entre 1975 i 1977 va venir sovint a estiuèjar a Mallorca, concretament a cala Rajada. Fou precisament quan es tancà el període franquista que el poble d'Alaior recuperà el seu record i el nomenà fill il·lustre de la localitat, durant el mes d'agost de 1978. Per ser rebut multitudinàriament, amb afecte i reconeixement per la seva tasca i pel sofriment del seu exili, Joan Comas tornà a trepitjar terres menorquines. Un any més tard, com ja hem dit, tenia programat un nou viatge a Espanya, concretament a Madrid, on havia de rebre el doctorat honoris causa per la Universitat Complutense. Uns quants dies abans de la partida, però, una trombosi el va sorprendre dintre del seu despatx de la Universitat de Mèxic, i morí finalment enfora de la terra que l'havia vist néixer.

Tota la producció de Joan Comas fou cedida a la Biblioteca Municipal d'Alaior, en què s'hi conserva un llegat d'incalculable valor. Joan Comas publicà nombrosos llibres i articles, tant pedagògics com antropològics, i realitzà diverses traduccions d'obres de Piaget, Huguenin o Claparède.

3. ELS ESTUDIS DE JOAN COMAS A GINEBRA PENSIONAT PER LA JAE

El primer cop que la JAE decidí concedir una pensió a Joan Comas, aquest just havia acabat els estudis a l'Escola d'Estudis Superiors del Magisteri. Per Reial ordre de 18 de novembre de 1921 la Junta li concedí una pensió per a l'estudi de l'organització escolar i tècnica de la Inspecció a Zuric i a Ginebra. Però just aquell mateix any coincidí que fou cridat a files a causa del conflicte del Marroc, i va haver de servir a l'exèrcit fins a l'any 1924. Aquesta pensió, en conseqüència, no arribà a gaudir-la mai, com ell mateix exposà a la Junta per sol·licitar que li fos rehabilitada anys més tard.⁹

Malgrat aquestes circumstàncies adverses, Joan Comas no desistí en el seu intent de gaudir d'alguna pensió. L'any 1926, quan ja era inspector a Santa Cruz de Tenerife, tornà a adreçar-se a la JAE per demanar una pensió de vuit mesos per estudiar escoles noves i orientació professional a Suïssa, França i Bèlgica. Presentà, juntament amb altra documentació, una memòria relacionada amb la temàtica proposada per a la pensió que havia sol·licitat, i que evidència, si més no, l'alt nivell dels seus coneixements pedagògics.¹⁰ Aquell any, però, la JAE no concedí cap pensió a inspectors de primer ensenyament, pel fet que mancaven professionals d'aquesta categoria, i era preferible que ocupessin el seu càrrec durant aquell curs. Lluny de desanimar-se, però, l'any següent ho tornà a intentar, i sol·licità passar vuit mesos a l'estranger per assistir a l'Institut J. J. Rousseau com a alumne oficial durant el semestre d'hivern, i aprofitar el temps restant per visitar escoles noves a Suïssa, França i Bèlgica.¹¹ Veient que no obtenia resposta, un any més tard, i atenint-se a la convocatòria anunciada el gener de 1928, tornà a insistir en el seu desig d'assistir a l'Institut J. J. Rousseau com a alumne oficial i de visitar escoles noves dels tres països esmentats al projecte tècnic adreçat a la Junta amb la sol·licitud de pensió de 1926. Aleshores, Joan Comas ja era inspector de la província de Lugo.¹² A la fi la JAE va atendre la sol·licitud de

⁹ Vegeu: *Expedientes de los pensionados por la JAE: Comas Camps, Juan*, C-37-588, Archivo JAE, Biblioteca de Pedagogía del CSIC.

¹⁰ Vegeu: COMAS CAMPS, Juan. *La nueva educación (Escuelas Nuevas, Escuelas de Trabajo). La orientación profesional. Correlación y simultaneidad entre ambos problemas*. 24 folis, mecanografiats, sense numerar, signats per Joan Comas (Santa Cruz de Tenerife, febrer de 1926), C-160, Archivo JAE, Biblioteca de Pedagogía del CSIC.

¹¹ Vegeu: «Instancia de solicitud de pensión de Juan Comas, Santa Cruz de Tenerife 2 de marzo de 1927», 1 foli, mecanografiat, sense numerar, signat per J. Comas, *Expedientes de los pensionados por la JAE: Comas Camps, Juan...*, *Op. cit.*

¹² Vegeu: «Instancia de solicitud de pensión de Juan Comas, Lugo 10 de febrero de 1928», 1 foli, mecanografiat, sense numerar, signat per J. Comas, *Expedientes de los pensionados por la JAE: Comas Camps, Juan...*, *Op. cit.*

Joan Comas, i per Reial ordre de 7 d'agost de 1928 li concedí la pensió de vuit mesos que tantes vegades havia demanat.

L'Institut J. J. Rousseau, que en aquells moments es denominava Escola Universitària de Ciències de l'Educació, s'adreçava, a través d'un selecte i especialitzat professorat, als futurs educadors o a professionals de l'educació que volguessin aprendre les tendències pedagògiques més modernes. Els estudis duraven dos anys, estructurats en quatre semestres. En acabar els quatre semestres, si l'avaluació de la tasca realitzada era positiva, es concedia el Diploma de Pedagogia (Diplôme d'Études Pédagogiques).¹³ Per altra part, però, la Facultat de Lletres de la Universitat de Ginebra també expedia un Certificat de Pedagogia (Certificat de Pédagogie), que s'obtenia després de realitzar una sèrie de cursos i superar els exàmens pertinents.

Joan Comas es matriculà tant a l'Institut J. J. Rousseau com a la Universitat, a la vegada que va anar realitzant les visites programades a diferents escoles noves. A través de les notes resum que cada mes enviava a la JAE,¹⁴ així com de la memòria final sobre la tasca duta a terme durant la pensió, podem conèixer amb detall quins cursos, conferències, pràctiques de laboratori, visites o altres activitats realitzà.¹⁵ A la memòria esmentada estructura aquestes activitats en:

¹³ El col·lectiu de professionals de l'educació més renovador de tot l'Estat espanyol va mantenir una relació constant amb l'Institut J. J. Rousseau durant tot el primer terç del segle XX, tal com es pot constatar als estudis de Teresa Marín: MARÍN ECED, Teresa. *La renovación pedagógica en España (1907-1936)...*, *Op. cit.*; MARÍN ECED, Teresa. *Innovadores de la educación en España...*, *Op. cit.* Per altra banda, Joan Soler, fruit d'una recerca específica sobre el tema, ha publicat alguns estudis sobre la influència de l'Institut J. J. Rousseau en la pedagogia catalana i, en concret, sobre la relació d'alguns professionals de l'educació catalans amb l'Institut ginebrí, entre els quals inclou Joan Comas Camps per haver estat inspector de primera ensenyança a Girona. Vegeu: SOLER MATA, Joan. «Influència i presència de l'Institut Rousseau de Ginebra en la pedagogia catalana del primer terç del segle XX», *Temps d'Educació* [Barcelona], 37 (2009), pàg. 11-38; SOLER MATA, Joan. «Itinerari formatiu i professional de Jesús Sanz Poch (1897-1936). Renovació pedagògica i compromís polític a Catalunya durant el primer terç del segle XX», *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació* [Barcelona], 13 (gener-juny, 2009), pàg. 9-47.

¹⁴ Les notes resum expliquen les activitats realitzades per Joan Comas mes per mes, mentre que a la memòria s'hi recullen totes estructurades per tipus d'activitat (visites, conferències, pràctiques, etc.), però la informació és, al cap i a la fi, la mateixa. Nosaltres, perquè pensem que queda més ordenat i clar, farem servir la Memòria per explicar la tasca duta a terme per Joan Comas a Suïssa.

¹⁵ Vegeu: COMAS CAMPS, Joan. *Memoria del trabajo realizado durante el curso 1928-29... acompañada de Proyecto de trabajo a realizar durante el curso 1929-30... [Estudios psico-pedagógicos]*, 41 folis, mecanografiats, numerats, signats per J. Comas (Ginebra, juliol de 1929), C-159, Archivo JAE, Biblioteca de Pedagogia del CSIC. A més d'una síntesi sobre la figura de Joan Comas i la seva relació amb la Junta, una part d'aquesta memòria es reproduceix a: COSTA RICO, Antón. *A reforma da educação (1906-1936). X. V. Viqueira e a historia da psicopedagogia en Galicia*. Sada: Edicions do Castro, 1996, pàg. 189-198.

a) Visites a centres educatius suïssos

Consta a la memòria que visità els grups escolars du Mail i Malagnou, per a nins i nines, amb un total de 16 seccions cada un; l'internat per a nins difícils de Varembe; l'escola nova de Chataignairé; l'Escola internacional de Ginebra, on observà detingudament l'internat, la secció Montessori i l'aplicació del mètode Winnetka a l'aritmètica; la Maison des Petits, escola de pàrvuls de l'Institut J. J. Rousseu dirigida per Mr Lafendel; La Petite École Nouvelle de Vézenaz, internat ubicat al camp i que seguia les directrius de la *nouvelle* educació; l'Institut Jacques Dalcoze de gimnàstica rítmica; l'Institut Rauch; l'École-Foyer de Les Pléiades (cantó de Vaud); i l'École Nouvelle de la Suisse Romande, també al cantó de Vaud.

b) Visites a centres educatius italians

Aprofitant els quinze dies de vacances al final del primer semestre, Joan Comas realitzà un petit viatge a Itàlia, concretament a Milà i Roma, on visità algunes de les escoles més innovadores. A Milà observà l'organització i el funcionament de la Scuola Umberto di Savoia, la Scuola Caterina de Siena, la Scuola Rinnovata G. B. Vico, la institució L'Umanitaria i una Casa dei Bambini, dirigida per Lola Condumalzi, una de les primeres deixebles de Maria Montessori, on presencià una classe de pàrvuls. A Roma, per altra banda, visità la Scuola Principe di Piemonte, la Scuola Rosa Maltoni, la Scuola Edmondo de Amicis, la Scuola Grazioli Lante della Rovere, la Scuola Dante Alighieri i l'escola que dirigia Maria Montessori, annexa a l'institut superior per a la preparació de professorat especial per a les Cases dei Bambini.

c) Cursos seguits normalment durant els semestres¹⁶

Durant l'hivern va seguir els cursos de «Psychologies expérimentales. L'Intelligence» i «Chapitres choisis de Psychologie général», de Claparède; «La Pensée de l'enfant», de Piaget; «Notions de Statistique» (aplicada a la psicologia experimental), de Hochstetter; «L'éducation moral a l'école» i «Pédagogie expérimental», de Bovet; «El programa en la escuela primaria», de Dubois; «Les centres d'intérêt» i «Organisation scolaire et didactique», de Dottrens;

¹⁶ El títols d'aquests cursos, alguns dels quals traduïts al castellà tot i que s'impartissin en francès, s'han copiat literalment de la memòria lliurada per Joan Comas a la JAE.

«Les enfants anormaux», de Descoedres; «Maladies des enfants», del doctor Methée; «Examen psicológico del niño», d'Antipoff; «Estudios de tests tecnopsicológicos», de Walther. A més, durant aquest primer semestre realitzà pràctiques de laboratori i experiències diverses sota la direcció de professionals com Lambercier, Meili, Antipoff, etc. Els cursos que va seguir durant el segon semestre del curs 1928-29 són: «Pedagogía experimental: curso teórico y práctico», de Bovet; «Antropología: cursos y laboratorio», de Pittard; «Psicología experimental: curso, conferencia y laboratorio», de Piaget; «El Psicoanálisis y la Educación», de Baudouin; «Organización escolar» i «Los centros de interés», de Dottrens; i «Tecnopsicología y Orientación profesional», de Meili.

d) Conferències a les quals assistí¹⁷

La llista de conferències és la següent: «La nueva educación en Palestina», pronunciada per una professora de l'Escola Normal de Jerusalem; «Las escuelas-granjas en la India inglesa», pronunciada per Mr Petavel, de la Universitat de Calcuta; «El ideario en las Escuelas Nuevas; desarrollo de las mismas, Nueva Educación», pronunciada pel director de l'Institut J. J. Rousseau, Mr Bovet; «El método Winnetka aplicado a la Aritmética», pronunciada per Miss Carswell, col·laboradora de Washburne; «El Instituto de Ciencias de la Educación y su influencia en la Escuela primaria», pronunciada per Mr Malche, professor de la Universitat i cap del Departament d'Instrucció pública del cantó de Ginebra; «El estudio de los niños difíciles», tres conferències pronunciades pel cap de la Institució central d'observació de nins difícils de Bèlgica, Mr Rouvroy; «La escuela primaria en los países escandinavos», pronunciada per Mme Butts, secretària general del Boureau International d'Éducation; «Lo que he visto en las escuelas primarias de México», pronunciada pel secretari general de l'Associació Universal de la Unió Cristiana, Mr Johannot; «Cómo organizar el programa escolar teniendo en cuenta los datos que proporciona la Pedagogía experimental», pronunciada per Mr René Duthil; i «Las escuelas nuevas de Alemania» i «La escuela renovada de Turquía», ambdues pronunciades per Mr Férière. Algunes d'aquestes conferències li serviren per escriure

¹⁷ El títols d'aquestes conferències, també traduïts al castellà, s'han copiat literalment de la memòria lliurada per Joan Comas a la JAE.

algun article a la *Revista de Pedagogia*, com s'explicarà amb més detall quan parlem de les aportacions de Joan Comas arran de la seva estada a Ginebra.

e) Treballs realitzats a classe

En aquest apartat Joan Comas inclou les seves intervencions a les diferents classes a les quals es matriculà. Segons ell mateix explica, aquestes classes no eren simples exposicions teòriques fetes pels professors, sinó que, moltes vegades, giraven entorn d'alguna qüestió plantejada pels alumnes, que era discutida dintre de la classe. Joan Comas intervingué, sobretot, a les classes de Dottrens, Bovet i Piaget, i, segons ell mateix féu constar a la memòria, el que ell hi aportà fou: una exposició i crítica del mètode rus de «complexos» i una altra de l'interès com a base de l'educació defensada per Mr Duvillard en una de les seves obres, ambdues realitzades durant els cursos de Dottrens. També amb aquest professor elaborà una crítica al sistema d'exàmens escolars. Amb Piaget féu una exposició sobre els orígens de la intel·ligència en el nin i en l'home primitiu. I, finalment, amb Bovet exposà i criticà diversos capítols de *Mesura objectiva del treball escolar* i realitzà un treball sobre la manera com diferents autors anglesos i americans (Burt, Tallard, Thorndike, etc.) havien resolt, a la pràctica, la valoració dels coneixements que els alumnes tenien d'aritmètica, i la crítica d'aquests.

Encara que a la memòria no en faci especial esment, gràcies a les notes resum enviades a la JAE mensualment des de Ginebra sabem que el primer mes d'estada a Suïssa realitzà una crítica a classe sobre alguns capítols del llibre *Mesura objectiva del treball escolar*, publicat per Galí a Barcelona l'any 1928. Per poder exposar-ho a classe, va haver-los de traduir al francès. Aquest mateix any traduí tot el llibre al castellà.¹⁸ De Galí també n'aprofità el sistema de proves en càlcul aritmètic per comprovar l'edat pedagògica dels nins en un treball pràctic sobre aquest tema que realitzà sota l'assessorament de Bovet.

f) Pràctiques en el Laboratori de Psicologia experimental

En aquells moments tenien una importància cabdal, puix que es considerava que les pràctiques de laboratori eren la base científica de tot el que es pogués fer per a Pedagogia i Educació. El Laboratori de Psicologia experimen-

¹⁸ Vegeu: GALÍ, Alexandre. *La medida objetiva del trabajo escolar*. Madrid: Aguilar, 1929 [traducció a càrrec de J. Comas].

tal expedia també els seus propis certificats, tenint en compte la realització i presentació d'alguns treballs pràctics. Joan Comas presentà els treballs pràctics necessaris per obtenir el certificat. Aquests treballs són: la mesura de la capacitat vital humana i la seva relació amb la força muscular, experiment que va dur a terme amb una mostra de vint-i-cinc persones; la determinació de diferents temps de reacció visual, la determinació d'associacions entre paraules de manera automàtica; l'estudi dels llimdars diferencials i inicials de les persones a través de la distinció entre un objecte i una altre segons el pes; i l'aplicació del test de Temoignage, que consistia a mesurar fins a quin punt era verídica la reproducció o descripció d'un objecte vist sols durant uns quants minuts.

g) Pràctiques a l'escola d'aplicació

Fins a l'any 1928 l'escola de pràctiques de l'Institut J. J. Rousseau havia estat la Maison des Petits, de caràcter particular. Però el creixent ressò internacional de l'Institut li havia permès augmentar el nombre d'alumnes, gairebé tots amb títol professional i provinents de diferents països, i li havia possibilitat que el cantó de Ginebra li concedís una escola annexa de pràctiques. Aquesta escola s'anomenava École du Mail, i la dirigí Dottrens.

Joan Comas hi va realitzar, segons va fer constar a la memòria, una sèrie de pràctiques sobre mesures antropomètriques, aplicació de tests per a la determinació d'aptituds i assaigs metodològics a partir del que s'aplicava al centre, que era molt més innovador del que es podia observar a la resta d'escoles belgues o suïsses.

Els tests aplicats per Joan Comas foren molt nombrosos –precisament ens trobam en uns anys d'auge de les proves psicomètriques–, aprengué així com s'utilitzaven proves d'habilitat manual, visual, auditiva, de memòria, de comprensió, de llenguatge, d'intel·ligència global, d'intel·ligència individual, o de mesura dels coneixements escolars. Utilitzà, doncs, tests com el de llenguatge seriati de Mlle Descoedres, els col·lectius d'intel·ligència global de Simon, Ballard, Dearbon, o del Gabinet d'Orientació professional de Barcelona, el test individual d'intel·ligència de Terman, etc.

Quant a la metodologia, el centre era pioner de les noves experiències de la Nouvelle Éducation. En aquells moments s'estava intentant aconseguir dur a la pràctica l'ideal de l'escola unificada, però tal volta el que més cridà l'atenció

a Joan Comas fou l'aplicació del mètode Winnetka a l'ensenyament de l'aritmètica, tema sobre el qual parlaria a casa nostra més endavant.¹⁹

Quan acabà el segon semestre del curs 1928-29, l'Institut J. J. Rousseau li concedí el Certificat d'Études: «INSTITUT J. J. ROUSSEAU. =École des Sciences de l'Éducation. =Subventionnée par l'État et la ville de Genève. =CERTIFICAT D'ÉTUDES. =Monsieur JUAN COMAS CAMPS de l'Espagne qui a été élève régulier de l'École pendant deux semestres, a pris une part active aux travaux des conférences de Psychologie expérimentale, Pédagogie expérimentale, Organisation scolaire. =Genève le dix juillet 1929. =Le Directeur: Pierre Bovet. =Pour le Conseil de l'Institut: Edouard Claparède».²⁰

Això no obstant, Joan Comas aspirava a poder aconseguir el Diploma de l'Institut, que requeria haver cursat satisfactòriament quatre semestres, és a dir, els dos cursos. Per aquest motiu, sol·licità a la JAE que li concedís una pròrroga de vuit mesos i vint dies més (des del 20 d'octubre de 1929 fins al 10 de juliol de 1930), amb l'objectiu no sols d'acabar els estudis a l'Institut J. J. Rousseau, sinó també de doctorar-se en Psicologia a la Universitat de Ginebra. De fet, Joan Comas havia revalidat algunes matèries ja cursades a Espanya de la llicenciatura de Ciències amb altres d'equivalents a la Universitat de Ginebra, i havia acabat la llicenciatura a Suïssa i es trobava en disposició de verificar-la a través dels exàmens pertinents. Un cop fos llicenciat, podria doctorar-se en Ciències Psicològiques, especialitat que no existia, aleshores, a Espanya.

María de Maeztu, encarregada per la JAE de valorar la petició de Joan Comas, va emetre un judici favorable i el considerà apte perquè li fos concedida la pròrroga.²¹ Però la realitat és que, en aquells moments, la Junta no tenia solvència econòmica per concedir-li l'ajornament. Davant la resposta negativa que va rebre l'inspector Comas, decidí sol·licitar una consideració de pensionat pels mesos de novembre i desembre de 1929, amb l'objectiu que, a principis de 1930, quan es convoquessin les pensions de la JAE, li'n tornessin a concedir una. Per a ell, el més important era acabar els estudis començats a Ginebra, i per aquest motiu no dubtà a pagar de la seva butxaca les despeses

¹⁹ Joan Comas va publicar un llibre sobre la pràctica d'aquest mètode, conseqüència del que havia observat a Ginebra. Vegeu: COMAS CAMPS, Joan. *El sistema Winnetka en la pràctica*. Madrid: Publicaciones Revista Pedagogía, 1930.

²⁰ Vegeu: «Copia del Certificat d'Études de Juan Comas Camps», 1 foli, mecanografiat, sense numerar, signat (il·legible), *Expedientes de los pensionados por la JAE: Comas Camps, Juan...*, *Op. cit.*

²¹ Les notes, escrites a mà per María de Maeztu, juntament amb la resta d'escrits esmentats, es troben entre els documents de l'expedient de pensionat de Joan Comas. Vegeu: *Expedientes de los pensionados por la JAE: Comas Camps, Juan...*, *Op. cit.*

que fessin falta. La instància en qüestió, endemés, l'envià des de Dinamarca, perquè, malgrat que acabés el període de pensió, Joan no tornà a Espanya aquell estiu. La consideració li fou concedida per Reial ordre de 15 d'octubre de 1929, però no per dos mesos, sinó per nou, tal com consta al llibre de *Memorias de la JAE*.²² Joan Comas aconseguiria finalment el Diplôme d'Études Pédagogiques de l'Institut J. J. Rousseau, així com el títol de llicenciat en Ciències Biològiques per la Universitat de Ginebra.

Quan tornà de la seva llarga estada a Ginebra, Joan Comas es reincorporà a la seva tasca com a inspector de primer ensenyament a Lugo. A principis de 1932, però, canvià de destinació, i passà a exercir aquest càrrec a Segòvia, on treballà sols fins a final d'any, ja que aconseguí una destinació a Madrid. Mentrestant, la seva relació amb la Junta va continuar. Els seus treballs, lectures, exposicions, traduccions, investigacions, etc., foren aprofitats a Espanya, on publicà nombrosos material elaborat gràcies a les pensions explicades.

L'any 1935 adreçà una proposta de pensió a la JAE per a l'organització d'un viatge col·lectiu integrat per deu inspectors de primer ensenyament, sota la seva pròpia direcció. Aquest viatge duraria dos mesos, dedicats a l'estudi de l'organització i el funcionament de la inspecció professional i de les escoles de pàrvuls i primàries de Bèlgica, França, Suïssa i Itàlia. Tot i que aquesta proposta fou acceptada per la Junta, no en sabem gaires més detalls.²³ La pensió fou concedida a finals de 1935, pensant que el viatge es realitzaria l'any següent. Però el juliol de 1936, amb l'inici de la Guerra Civil, s'interromperen totes les activitats de la Junta. S'acabà, aquí, no tan sols la relació de Joan Comas amb la Junta, sinó una primera etapa de la vida de l'inspector, que mai més no tornaria a dedicar-se a la pedagogia.

4. APORTACIONS PEDAGÒGIQUES ARRAN DELS SEUS ESTUDIS A GINEBRA

Les influències de Joan Comas en el procés de renovació pedagògica en l'àmbit estatal són innegables. A través de la seva assídua col·laboració amb la

²² Vegeu: *Memorias de la JAE (cursos 1928-29 y 1929-30)*. Madrid: Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas, tom 13, 1930.

²³ Sabem que els inspectors que finalment foren seleccionats són: Joan Comas Camps (inspector de primer ensenyament a Madrid, com a director), José Díaz Rizano (inspector de primer ensenyament de Granada), Aurora Maceda López (inspectora de primer ensenyament a Ourense), Antonia Ortiz (inspectora de primer ensenyament a Ourense), María de las Mercedes Quiñones Valdés (inspectora de primer ensenyament a Oviedo), Arturo Sanmartín (inspector de primer ensenyament a Palència) i Joan Capó Vallsdepadrinas (inspector de primer ensenyament a les Balears). Vegeu: *Acta de la sesión de la JAE de 20 de diciembre de 1935*, Libro de actas de la JAE, foli 87-88, Archivo JAE, Biblioteca de Pedagogía del CSIC.

Revista de Pedagogía, amb la participació en algun número de les col·leccions de llibres d'aquesta, i mitjançant la seva incansable tasca professional des de la Inspecció o del mateix Ministeri, fou un dels pedagogs que tingué més influència a l'Estat espanyol, un dels que marcà les línies generals de la renovació educativa.

No hi ha dubte que la tasca que Joan Comas féu des de la Inspecció, en el sentit pràctic, va estar molt influenciada pel que havia après a Ginebra, sobretot pel que fa a l'intent de creació de proves objectives amb les quals els inspectors poguessin mesurar la capacitat dels mestres, el desenvolupament de les classes, l'aprofitament de l'ensenyament pels alumnes, etc. Però la seva gran aportació fou la divulgació de nous coneixements a través de publicacions que tingueren gran difusió en l'àmbit estatal.²⁴ A continuació presentem un quadre d'elaboració pròpia amb aquestes publicacions (llibres, articles i traduccions), les quals, a excepció d'un article de l'any 1926, són posteriors a la seva estada a Ginebra:

a) Llibres

COMAS CAMPS, Joan. *El sistema Winnetka en la pràctica*. Madrid: Publicaciones Revista Pedagogía, 1930.

COMAS CAMPS, Joan. *La escuela unificada: laicismo y moral; coeducación*. Segovia, 1932.

COMAS CAMPS, Joan; LAGO, Regina. *La práctica de las pruebas mentales y de instrucción*. Madrid: Publicaciones Revista de Pedagogía, 1934.

COMAS CAMPS, Joan.; MEDINA, Modesto. *Manual del inspector de Primera Enseñanza*, 1935.

COMAS CAMPS, Joan et al. *Cantinas y colonias escolares*. Madrid: Publicaciones la Revista Pedagogía, 1935.

b) Articles

COMAS CAMPS, Joan. «La orientación profesional y la escuela», *Revista de Pedagogía* [Madrid], núm. 55 (juliol de 1926), pàg. 300-305.

²⁴ Endemés dels articles que es recullen en aquest treball, Joan Comas Camps publicà altres treballs curts a la mateixa *Revista de Pedagogía*, així com articles en altres revistes pedagògiques, com per exemple la revista *Vida Escolar* de Lugo, on, segons explica Anton Costa especificant-ne les temàtiques, publicà vint articles pedagògics en bona part fruit dels coneixements adquirits gràcies a la pensió de la JAE. Vegeu: COSTA RICO, ANTÓN. *A reforma da educação (1906-1936)...*, Op. cit.

- COMAS CAMPS, Joan. «La reforma escolar en Viena», *Revista de Pedagogía* [Madrid], núm. 83 (novembre de 1928), pàg. 497-502.
- COMAS CAMPS, Joan. «El método ruso de complejos», *Revista de Pedagogía* [Madrid], núm. 86 (febrer de 1929), pàg. 57-64.
- COMAS CAMPS, Joan. «Caracteres generales del sistema Winnetka», *Revista de Pedagogía* [Madrid], núm. 99 (març de 1930), pàg. 116-122.
- COMAS CAMPS, Joan. «Contribución al estudio de la génesis psicobiológica del lenguaje hablado», *Revista de Pedagogía* [Madrid], núm. 119 (novembre de 1931), pàg. 484-490.
- COMAS CAMPS, Joan. «La educación moral y la escuela laica», *Revista de Pedagogía* [Madrid], núm. 126 (juny de 1932), pàg. 266-272.
- COMAS CAMPS, Joan. «Ensayo para la determinación de las aptitudes del maestro», *Revista de Pedagogía* [Madrid], núm. 167 (novembre de 1935), pàg. 502-509.
- COMAS CAMPS, Joan. «La antropología y el mobiliario escolar», *Revista de Pedagogía* [Madrid], núm. 146 (febrer 1934), pàg. 61-68.
- COMAS CAMPS, Joan; LAGO, Regina. «Las pruebas mentales y de instrucción», *Revista de Pedagogía* [Madrid], núm. 143 (novembre de 1933), pàg. 493-497.
- COMAS CAMPS, Joan et al. «Consideraciones sobre la Inspección de primera enseñanza», *Revista de Pedagogía* [Madrid], núm. 155 (novembre de 1934), pàg. 496-501.

c) Traduccions

- La Psicología de Addler y el desenvolvimiento del niño* (1926), de M. GANZ.
- La medida objetiva del trabajo escolar* (1929), d'A. GALÍ.
- ¿Qué es eugenesia?* (1930), de L. DARWIN.
- La coeducación de los sexos* (1932), d'E. HUGUENIN.
- El Psicoanálisis y el alma infantil* (1934), de BAUDOLIN.
- La causalidad física en el niño* (1934), de J. PIAGET.
- La ciencia del carácter* (1935), de BOWEN.
- La Psicología y la nueva educación* (1935), de CLAPARÈDE.
- El juicio moral en el niño* (1935), de J. PIAGET.
- Las primeras manifestaciones de la inteligencia* (1935), de JANET.

A través d'aquestes publicacions, de gran difusió a tot Espanya, tot contrastant-les amb les exhaustives descripcions que féu constar en la memòria de la seva pensió de la JAE, podem aproximar-nos a les aportacions de Joan Comas al coneixement pedagògic, cosa que analitzarem basant-nos en quatre grans temàtiques sobre les quals el pedagog menorquí publicà algun estudi:

a) Pedagogia i psicologia experimental

Diversos foren els cursos que seguí a l'Institut J. J. Rousseau sobre psicologia i pedagogia experimental, ambdues disciplines molt relacionades entre si, sobretot per a Joan Comas, que les estudià pensant en una aplicació escolar sempre. Amb el professor Bovet aprofundí en la pedagogia experimental, mentre que amb Piaget o Claparède ho féu en la psicologia, i arribà a assolir un nivell de coneixements prou elevat.

El tema que més interessà a Joan Comas relacionat amb la pedagogia experimental és l'objectivitat en l'apreciació del treball escolar, tasca que li corresponia realitzar com a inspector. Coneixia bibliografia específica sobre la qüestió a través de la qual havia començat a investigar. D'aquí que, mentre estudiava a l'Institut J. J. Rousseau, es dedicués a preparar alguns treballs que hi feien referència, així com a analitzar l'obra d'Alexandre Galí, tot aprofitant per traduir-la al castellà i publicar-la a Madrid.²⁵

A més de la traducció de l'obra esmentada, arran dels estudis realitzats sobre l'apreciació del treball escolar i la seva objectivitat, units a l'anàlisi de les possibilitats de les proves psicomètriques a les classes o al laboratori de psicologia experimental, l'inspector Comas –en coautoria amb Regina Lago, la seva esposa– publicà un llibre sobre proves mentals i instrucció, en què defensava l'objectivitat de l'avaluació a través dels tests, postura que s'ha d'entendre en el context de l'època, en què el científicisme i l'experimentalisme imperaven en qualsevol disciplina.²⁶

Si bé reconeixia alguns inconvenients de les proves objectives, com la impossibilitat que el test controlés totes les característiques del que es volia mesurar, o la possibilitat que l'alumne s'habitueés a aquestes proves després d'aplicar-les en diverses ocasions, i s'aprengués les preguntes, criticà severa-

²⁵ Vegeu: GALÍ, Alexandre. *La medida objetiva del trabajo escolar...*, *Op. cit.*

²⁶ Vegeu: COMAS CAMPS, Juan; LAGO, Regina. *La práctica de las pruebas mentales y de instrucción*. Madrid: Publicaciones Revista de Pedagogía, 1934; COMAS CAMPS, Juan; LAGO, Regina. «Las pruebas mentales y de instrucción», *Revista de Pedagogía* [Madrid], núm. 143 (novembre de 1933), pàg. 493-497.

ment l'ampli sector d'educadors que negaven la possibilitat de reduir a mesures objectives les activitats i les manifestacions intel·lectuals, i que, per contra, seguien avaluant el treball escolar amb exàmens i puntuacions, fent servir com a criteri únic de valoració la seva percepció de la feina feta. D'aquesta manera, recriminava Joan Comas, era impossible que un inspector pogués comparar dues classes d'una mateixa escola quan tenien mestres diferents. A favor dels tests destacava, en canvi, la seva objectivitat i estandardització.

b) Organització escolar i formació de mestres

Temes com la graduació, l'obligatorietat de l'ensenyament, la distribució de les classes, etc., no només els observà a les escoles suïsses, sinó que els va estudiar amb profunditat a l'Institut J. J. Rousseau. A través de les classes a l'Institut va poder conèixer en quin estat es trobaven les escoles i la formació en altres punts d'Europa (Alemanya, Prússia, Saxònia, Hamburg, Turíngia, Àustria, Estònia, Finlàndia, Txecoslovàquia, Polònia, Anglaterra i França). Un veritable exercici de pedagogia comparada del qual va ser testimoni un article que va enviar a la *Revista de Pedagogia* des de Ginebra, després d'haver assistit a les primeres classes del professor Dottrens, que els va explicar, entre altres coses, la reforma escolar de Viena. Amb aquest article, Comas va aportar un exemple comparatiu sobre la importància de l'escola única.²⁷ Aquesta experiència, entesa com a possibilitat que l'ensenyament, en tots els seus nivells, formés un tot assequible a la mentalitat infantil, sense distinció de grups socials o econòmics, només s'havia aplicat al cantó suís de Ginebra i a Rússia. El retard de l'especialització, allargant la permanència en les escoles primàries amb un programa únic, permetria acostar l'ideal d'ensenyament igualitari i no classista. Joan Comas, de clara tendència ideològica socialista, va ser, durant la seva època, un dels grans defensors de l'escola única.

Altres aspectes d'organització educativa en general sobre els quals va publicar Joan Comas, i que delataven la seva formació a Ginebra, van fer referència a temes com els continguts de l'ensenyament, o la millora de la infraestructura escolar. Va escriure sobre educació moral a l'escola laica, precisament defensant-se de les acusacions d'immoralitat que aquesta rebia de l'Església.²⁸

²⁷ Vegeu: COMAS CAMPS, Joan. «La reforma escolar en Viena», *Revista de Pedagogia* [Madrid], núm. 83 (novembre de 1928), pàg. 497-502.

²⁸ Vegeu: COMAS CAMPS, Joan. *La escuela unificada: laicismo y moral; coeducación*. Segòvia, 1932.

COMAS CAMPS, Joan. «La educación moral y la escuela laica», *Revista de Pedagogia* [Madrid], núm. 126 (juny de 1932), pàg. 266-272.

També va publicar un curiós article sobre mobiliari escolar, motivat pel seu interès per l'antropologia.²⁹

c) Orientació professional

Fou un dels temes que més apassionà Joan Comas, en consonància amb el creixent interès que per a l'orientació professional es notava a tot Europa i els Estats Units. A Barcelona, l'any 1921, ja se celebrà una conferència internacional sobre la Psicotècnia aplicada a l'orientació professional, en què va intervenir Piaget. Per altra banda, funcionaven ja diversos instituts d'orientació professional (Boston, Basilea, Brussel·les, Berlín, Bordeus, Ginebra, París, Barcelona, Londres, Zuric, Estrasburg, etc.). El mateix Joan Comas ja havia publicat un article sobre aquesta qüestió anys abans.³⁰

Durant els mesos que va romandre a Suïssa visità l'escola L'Umanitaria de Milà, centre privat per a la formació professional dels obrers, on s'havia instal·lat un laboratori de Psicotècnia per on passaven tots els alumnes per ser reconeguts físicament i mentalment, per així poder apreciar les seves aptituds per a la realització d'un tipus de feina o altre. En aquesta escola Comas aprecià la pràctica de l'orientació professional estudiada amb anterioritat. A través d'aquestes observacions, i complementant-les amb les classes i conferències a les quals assistí durant l'estada a Ginebra, Joan Comas elaborà un treball en què analitzava quines havien de ser les condicions i aptituds d'un bon mestre, que exposà a l'Institut J. J. Rousseau i que fou l'origen d'un article publicat anys més tard a la *Revista de Pedagogia* amb el títol següent: «Ensayo para la determinación de las aptitudes del maestro».³¹

L'Institut J. J. Rousseau, partint d'alguns estudis realitzats als Estats Units, elaborà un qüestionari per a l'avaluació d'aptituds del professorat, que experimentaren Antipoff i Piaget durant els cursos en què Comas estudià a Ginebra. Això propicià que pogués seguir de prop aquest experiment, i que fins i tot intentés adaptar-lo a la realitat escolar espanyola. D'aquí que l'any 1935 publicués l'article que acabem d'esmentar sobre aquest tema, tot destacant la

²⁹ Vegeu: COMAS CAMPS, Joan. «La antropología y el mobiliario escolar», *Revista de Pedagogia* [Madrid], núm. 146 (febrer 1934), pàg. 61-68.

³⁰ Vegeu: COMAS CAMPS, Joan. «La orientación profesional y la escuela», *Revista de Pedagogia* [Madrid], núm. 55 (juliol de 1926), pàg. 300-305.

³¹ Vegeu: COMAS CAMPS, Joan. «Ensayo para la determinación de las aptitudes del maestro», *Revista de Pedagogia* [Madrid], núm. 167 (novembre de 1935), pàg. 502-509.

necessitat d'introduir mètodes psicotècnics per a la selecció dels mestres, i no deixar una qüestió tan transcendental com el futur de l'educació a professionals dels quals sols es podia garantir que havien adquirit alguns coneixements científics, literaris i pedagògics que es veien a les tradicionals oposicions. Comas proposava la realització d'un assaig d'avaluació de les aptituds dels mestres a través d'un qüestionari –elaboració, aplicació, anàlisi de resultats i posterior perfeccionament– de manera semblant al que havia vist a Ginebra. Tenint ja la bateria de preguntes elaborada, possiblement aquest assaig hauria estat una realitat si no hagués començat la guerra de 1936.

d) Els mètodes de l'escola activa

L'escola activa o Nova Educació, com l'anomena l'inspector, fou un dels principals motius de la seva estada a Suïssa. Hem de destacar l'interès que demostrà per dues experiències pedagògiques concretes: el mètode rus de complexos i el sistema Winnetka.

El mètode rus de «complexos» fou un dels temes d'estudi que elegí Joan Comas per treballar-hi amb profunditat durant les primeres setmanes del curs 1928-29, puix que era poc conegut fins aleshores, atesa la dificultat de l'idioma i la llunyania del país on s'havia aplicat. Com a resultat d'aquest treball, Joan Comas pronuncià una conferència a classe que, gairebé de manera immediata, fou publicada a la *Revista de Pedagogia*, ja que el tema era desconegut a Espanya i suposava una nova aportació.³² De l'estudi de les noves orientacions del sistema educatiu rus se n'havien derivat interpretacions molt diverses i fins i tot contradictòries, sobretot pel condicionant ideològic que el definia. Comas intentà aproximar-s'hi convençut que podia aportar al coneixement pedagògic un exemple real dels avantatges i problemes que havia tingut l'aplicació a gran escala d'aquest mètode d'escola activa. Derivada dels postulats marxistes, la pedagogia russa havia intentat fer participar els nens del treball i la vida social. El mètode de «complexos» es fonamentava més en condicionants sociològics que en pedològics. Ideat per Blonskij, professor de pedagogia i bon coneixedor de l'escola nova europea, aquest mètode pretenia combinar la interpretació radical de les idees marxistes del treball productiu amb l'educació intel·lectual, i adaptar les característiques de la pedagogia liberal (autogovern, respecte per l'interès del nen, etc.) al marxisme pedagògic, partint de la convicció que

³² Vegeu: COMAS CAMPS, Joan. «El método ruso de complejos», *Revista de Pedagogia* [Madrid], núm. 86 (febrer de 1929), pàg. 57-64.

l'estat de la naturalesa contenia latents les formes universals del comunisme. Joan Comas es manifestava admirador de la pedagogia russa, la qual cosa no li impedia fer algunes crítiques al seu sistema educatiu, com l'absència d'assignatures tècniques de base, com l'escriptura o el càlcul, o el contingut dogmàtic d'estudis com el treball, que havia acabat per allunyar-lo de la seva pràctica real. Tanmateix, considerava Rússia com un dels països més progressistes des del punt de vista pedagògic.

Els paral·lelismes i divergències entre la pedagogia marxista i l'educació activa liberal –Escola Nova– van ser centre d'interès per a un Joan Comas de sòlides conviccions ideològiques i polítiques. Per aquest motiu no ha d'estranyar que, a més del mètode de «complexos» rus, s'interessés a aprofundir sobre el coneixement d'un sistema pedagògic individualista sorgit del liberalisme burgès nord-americà: el sistema Winnetka. Estant a Ginebra elaborà un treball sobre aquest sistema que va exposar a l'Institut J. J. Rousseau, i que posteriorment publicà en forma de llibre a Espanya.³³ Havia tingut la possibilitat d'observar l'aplicació d'aquest mètode a Suïssa, i havia arribat a la conclusió que era el més complet dels mètodes d'ensenyament individualitzats creats fins llavors. En el seu treball, Comas analitza els pilars que sustentaven aquest sistema, els continguts –inclosos els llibres de lectura–, metodologia i avaluació del sistema, així com els diferents tipus de tests de control i les proves objectives dissenyades per Washburne. D'aquesta manera donava a conèixer a Espanya una experiència renovadora nord-americana, gairebé desconeguda en aquells moments.

5. A TALL DE CONCLUSIÓ

De l'anàlisi de les temàtiques estudiades i dels àmbits en els quals féu les seves aportacions posteriors, podem acabar destacant alguns punts que determinaren el caràcter de les pensions de Joan Comas. Intentant no ser gaire repetitius respecte al que s'ha dit fins ara, resumirem aquests punts en dues idees: per una part la profunditat teòrica en l'estudi de les diverses tendències pedagògiques noves del moment, i per l'altra, la influència de l'experimen-

³³ Vegeu: COMAS CAMPS, Joan. *El sistema Winnetka en la pràctica*. Madrid: Publicaciones Revista Pedagogía, 1930. Com a síntesi d'aquesta obra, publicà un article a la *Revista de Pedagogía*. Vegeu: COMAS CAMPS, Joan. «Caracteres generales del sistema Winnetka», *Revista de Pedagogía* [Madrid], núm. 99 (març de 1930), pàg. 116-122.

talisme pedagògic i psicològic. Joan Comas tingué la possibilitat d'estudiar la diversificació de tendències dintre de l'heterogeni moviment de l'escola nova: individualitzadora, globalitzadora, socialitzadora i autoeducadora, així com l'avantatge de poder observar l'aplicació d'alguns mètodes característics d'aquestes tendències: Montessori, Decroly, Winnetka, Dalcroze, etc. La profunditat amb què va estudiar el moviment de l'escola nova en general, sobretot des del punt de vista teòric, li atorgà una gran capacitat crítica, que demostrà a l'hora d'analitzar experiències pedagògiques avantguardistes que no havia vist aplicar mai, com el mètode de «complexos» rus, i alhora donar-les a conèixer a Espanya. Els escrits posteriors de Joan Comas arran de la seva estada a Ginebra no foren, doncs, merament expositius. Va ser capaç d'esbrinar la confluència entre la pedagogia liberal de l'escola nova i la pedagogia marxista del sistema de Blonskij, tot analitzant el que de positiu podia aportar la concepció marxista de l'ensenyament, alhora que estudià acuradament un altre mètode aparentment contraposat: el sistema Winnetka. Per altra part, seguint les darreres aportacions d'homes com Claparède, Bovet o Ferrière, Joan Comas compartí plenament les inquietuds per la psicologia experimental, la pedagogia experimental i la psicologia pedagògica, sobre l'estudi de les quals era capdavantera Ginebra. La confiança, tal volta excessiva, en les proves objectives s'ha d'entendre en relació amb el científicisme i l'experimentalisme propis del moment, i això unit al fet que Joan Comas tingués una sòlida formació científica. Hom sap que, amb els anys, Comas hauria anat moderant el seu interès per aquests tipus de proves adreçades al control de factors relacionats amb l'ensenyament, però no hi ha dubte que l'experimentalisme pedagògic aportà notables progressos en un moment en què s'intentava superar el tradicionalisme pedagògic. Aquesta inquietud per l'experimentalisme el portà, també, a interessar-se per l'orientació professional, que durant la dècada dels anys vint havia viscut un notable progrés gràcies també a les proves objectives aplicades a la selecció de personal. Els gabinets d'orientació professional instal·lats en algunes ciutats europees se servien dels avenços de la psicologia i la pedagogia experimental per mesurar objectivament les capacitats i aptituds dels futurs treballadors, així com els centres de formació professional també feien servir aquests tests per orientar els seus alumnes cap a un tipus de professió o altre. Pensem, doncs, que l'interès per l'orientació professional de Joan Comas es derivava d'aquesta formació experimentalista i científicista, que, si bé ja l'havia iniciada a Espanya, sens dubte culminà a Ginebra.

Joan Comas és, doncs, l'exemple que il·lustra més bé la importància del coneixement teòric, molt per damunt de la simple observació pràctica, a l'hora

de poder aportar coneixements nous dels quals es podrien derivar pràctiques innovadores. Creiem que s'ha de valorar en la seva justa mesura la gran aportació teòrica que Joan Comas va realitzar a Espanya. Altres professionals de l'educació van viatjar a l'estranger per observar diferents pràctiques pedagògiques, i això va suposar un incentiu en el seu treball i autoformació posterior. Però Comas pertany al reduït grup de pedagogs espanyols becats per la JAE que, més que fer observacions pràctiques, aprofundí en coneixements teòrics a través dels quals s'edificaven els pilars de possibles pràctiques renovadores. Per aquest motiu creiem que la seva aportació posterior a la pedagogia espanyola a través de publicacions de difusió estatal resulta imprescindible per analitzar amb serietat i profunditat qui va introduir la nova educació a Espanya. Perquè abans de qualsevol nova experiència pedagògica, alguns professionals del nostre país –entre ells hi hauria Comas– van ser capaços d'assimilar nous coneixements teòrics que havien de canviar la pràctica educativa de l'escola a Espanya. Si no hagués estat per la guerra de 1936, probablement el procés de renovació educativa a Espanya hauria seguit avançant, i les relacions tan fructíferes amb Europa s'haurien consolidat a través de noms com el del mateix Joan Comas.